

Gelijkspel

De wereld van het grafisch ontwerpen is beter in het voorspellen van engagement dan in de effectuering daarvan. Is er nog een perspectief voor de 'politiek ontwerper'? Of stelt de ontwerper zich tevreden met kleine idealen en zendt hij liefst signalen uit voor gelijkgestemden?

Daniël van der Velden

Op de, overigens niet aan mij gestelde, vraag hoe groot ik de kans acht dat de grafisch ontwerper op korte termijn weer maatschappelijk geëngageerd werk zal gaan maken, antwoord ik volmondig: 'Niet erg groot!'. Niet alleen vanwege de verrichtingen van Osama Bin Laden en Pim Fortuyn. Natuurlijk spelen zij een rol, maar hun relatie met grafisch ontwerpen is, net als die met het autowezen of de banketbakkerij-sector, weinig specifiek.

De typograaf van de grafsteen van Pim Fortuyn zette een gedicht van A. Roland Holst met een spelfout in het marmer: 'nog' in plaats van 'noch'. De ontwerper als redacteur! Ingrijpender is dat ook het stembiljet dat George W. Bush bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen aan een krappe overwinning hielp, verkeerd was ontworpen in het voordeel van Bush. Als klap op de vuurpijl verwijderden beamtben in het Witte Huis de 'w' van de toetsenborden van daardat beschikbare computers bij de installatie van George W. Bush, de nieuwe president-en-zoon-van. Drie recente voorbeelden van spraakmakende ontwerp-ingrepen door amateurs.

Op 11 september 2001 zagen we de ineenstorting van alles waar we, links of rechts, in Westerse landen op denken te kunnen vertrouwen – onze persoonlijke en financiële vrijheid, ons recht om door een kapitalistisch bestaan ons leven en onze persoonlijkheid vorm te geven, en ons gevoel van beschermd te zijn door veiligheidsmaatregelen, clausules en verzekeringen, procedures en technologie. Vooral echter zagen we een plan van een ongelooflijke, directe doeltreffendheid – we zagen de vernietiging van een logo (het World Trade Center), een vernietiging die zelf direct een logo werd, zoals ook met het boek 'No Logo' van Naomi Klein gebeurde. We zagen een perfect ontwerp; een kunstwerk zelfs. We zagen architectuur virtueel worden, we zagen mobiliteits-esthetiek, we zagen rook en vuur, we

GEK GEWORDEN

Je loopt op straat en komt een fiets tegen.
Keurige fiets, midden op de stoep, overduidelijk ongewaaid.
Wat nu?
Fiets rechtop zetten?
Doorlopen?
Acht op de tien mensen voelen - heel even - de aandrang om die fiets daadwerkelijk rechtop te zetten. Toch lopen ze door.
Soms uit onverschilligheid. Vaker uit een raar soort gêne.
Zet je die fiets wél rechtop,
dan hoor je de rest van de wereld denken: 'gek geworden'.
Wie raapt er nou een fiets van een ander op?
't Is raar. Er wordt geklaagd over de politiek, de overheid,
de wereld, de verloederung van de maatschappij.
'En niemand die er wat aan doet.'
Maar als we zelf een onbenullig dingetje* zouden kunnen bijdragen,
dan worden we ineens onverschillig.
Of krijgen we last van schaamte.
Bang om voor Lulleje Rozenwater te worden versleten.
Morgen liggen er in heel Nederland weer honderden
fietsen op de stoep. Zoals gewoonlijk.
Omgevallen, ongewaaid. Als u zo'n fiets tegenkomt en hem oprapt,
komt er niet plotseling een fanfare te voorschijn.
U krijgt geen standbeeld, geen medaille.
Maar u hoort alle lezers van deze advertentie denken: ... dus toch.

* Iemand laten uitpakken. Je maakt steeds koffie. Je auto even uit de weg zetten. Een keertje kassabandje doen. Inhouds voor je door een plus rijk. Buiten rekenen. Even bellen als je het beste. Geen kassabandje op straat gooien. Blijft 30 jaar liggen. Je eigen broedje vragenvragen in de kasten. Bouter gekeld. Liefhebber voor ouderen. Zo'n "poe waggelopen" breije acht laren. Even waltelen met kessad stonden. Niet een buurterpedering gaan. Remmen voor remand die geen vorentag heeft.

DE MAATSCHAPPIJ. DAT BEN JIJ. SIRE

SIRE-campagne 'De maatschappij. Dat ben jij'. Mislukte poging tot maatschappelijk engagement vanuit de 'privé-gevangenis' van het individualisme.

zagen jaren theorie én praktijk uit de toegepaste kunsten samenkomen in Mohammed Atta's gruwelijke meesterstuk. Toch bent u, lezer, op dit moment waarschijnlijk niet bezig met het voorbereiden van een aanslag op het Nationale Nederlanden-gebouw of het Wibauthuis, en u vraagt zich af: 'Wat was politiek grafisch ontwerpen ook alweer?', 'Wat was engagement ook alweer?'. En u heeft gelijk.

Comfortabele fauteuils

De wedergeboorte van het engagement wordt al enkele jaren voorspeld, vreemd genoeg vooral in combinatie met het tonen van voorbeelden uit vroeger tijden of recente nabootsingen daarvan. Zij die dit tonen verlangen naar vroeger,

zien ook dat er in het hedendaagse grafisch ontwerpen iets fundamenteels ontbreekt. De fout is, dat zij onvermeld laten dat de geëngageerde generatie ontwerpers van voorheen net als de bijbehorende generatie politici in comfortabele fauteuils is beland. Steeds weer horen we over de ontwerpzolder van Wild Plakken en de Willem Drees-zegel van Jan van Toorn alsof deze voormalige goden nog steeds op de barricaden staan; ook oud-premier Wim Kok was ooit vakbondsleder. Maar nu even realistisch: de generatie Wild Plakken is natuurlijk uiterst geveild dat zij keer op keer weer een lans mag breken voor hoe het hoort (zoals in het boek 'De wereld moest anders'), maar vertelt er niet bij dat zij zelf, weggestopt in docentschap-

pen en late tv-uitzendingen, haar maatschappelijke rol heeft verloren. Het documenteren van een heroïsch verleden is een nobel streven, maar laat de makers dan ook de moed hebben te laten zien wat er nu nog van overschiet. Irma Boom was in datzelfde boek een stuk eerlijker. Zij zei: 'Ik weet niet zo goed waarvoor je zou moeten strijden.' Juist. Want: we hebben alles al. Het persoonlijke is politiek, heette het in de jaren '70, en dat is door de Wallpaper-generatie van de late jaren '90 letterlijk genomen. Het ontwerpen en perfectioneren van het eigen leven, geheel in overeenstemming met de door Armand Mevis geconstateerde afwezigheid van 'grote idealen' in de beeldende kunst, heeft schrikbarende vormen aangenomen. Je bent wat je eet, wat je draagt, waarin je slaapt en waar je op zit, en alle mogelijke vormen van functiemenging daartussen. Kleine idealen. Het moment is daar, dat het plaatsen van Hella Jongerius-stoelen in een voor de buitenwereld afgesloten appartement een persoonlijk politieke keuze is, ook al kan niemand meege-nieten van deze prachtige stoelen en is de Italiaanse producent onbereikbaar voor commentaar. Het feit dat de voortbrengselen van design zich zo hechten aan het persoonlijke bestaan van de eigenaar, en het feit dat de relatie met die eigenaar zo'n rijke bron van aantrekkelijke misverstanden vormt, vernietigt als het ware de symbolische, collectieve betekenis van ontwerpen waar de politiek geëngageerde beeldenmaker zo afhankelijk van was; de ontwerper is veroordeeld tot eeuwige ongewenste intimiteiten met een gewillige gebruiker die niets met anderen te maken wil hebben. De ontwerper is, als hij maar een beetje geïnformeerd is, niet te beroerd om daar dan de politieke pre-tenties en ambities op te projecteren die zijn werk – nog – niet kan bevatten. Sinds kort woon ik in een appartementencomplex van een spraakmakend architectenbureau. Op 15 juli 2002

bereikte de bewoners een standaard-brief waarin werd geklaagd over een onaangenaam kookluchtje: 'Het is hier fantastisch wonen, maar kookluchten van anderen tasten dat woongenot aan. Wij gaan ervan uit dat de betreffende bewoner(s) de nodige actie (een motorloze afzuigkap) zullen ondernemen, om verdere overlast te voorkomen.' Kleine idealen in een klaagcultuur. Zoals de veronderstelling dat met de aankoop van een droomhuis een paradijs wordt betreden; een paradijs waarin de confrontatie met andere mensen tot een minimum beperkt kan worden. 'I just want to be left alone!' heette het al in het liedje Somebody's watching me waarin Michael Jackson de achtergrondvocalen verzorgde. Steeds meer openbaart zich het suburbane in het stedelijke, openbaart zich het middelmatige in het radicale, openbaart zich Ikea in Cappellini. Design blijkt niets anders dan een op allerlei financiële en inhoudelijke niveaus zichtbaar gemaakte vorm van consensus. Een consensus tussen opdrachtgever en opdrachtnemer en een consensus tussen gebruikers, die echter op de verschillende treden van de artistieke trap vergelijkbare stilstand tot gevolg heeft. Verstoring van die consensus leidt tot brieven over kookluchtjes.

We coderen onszelf voor de ander (opdrachtgever of medegebruiker) met design, en bouwen door middel van design niet aan een betere wereld maar aan acceptatie door gelijkgestemden. Deze vorm van consensus houdt zelfs het meest grensverleggende ontwerp in zijn greep. Het voortbouwen aan de exclusiviteit van de persoonlijke leefwereld biedt geen perspectief, althans niet als de geëngageerde ontwerper herboren moet worden.

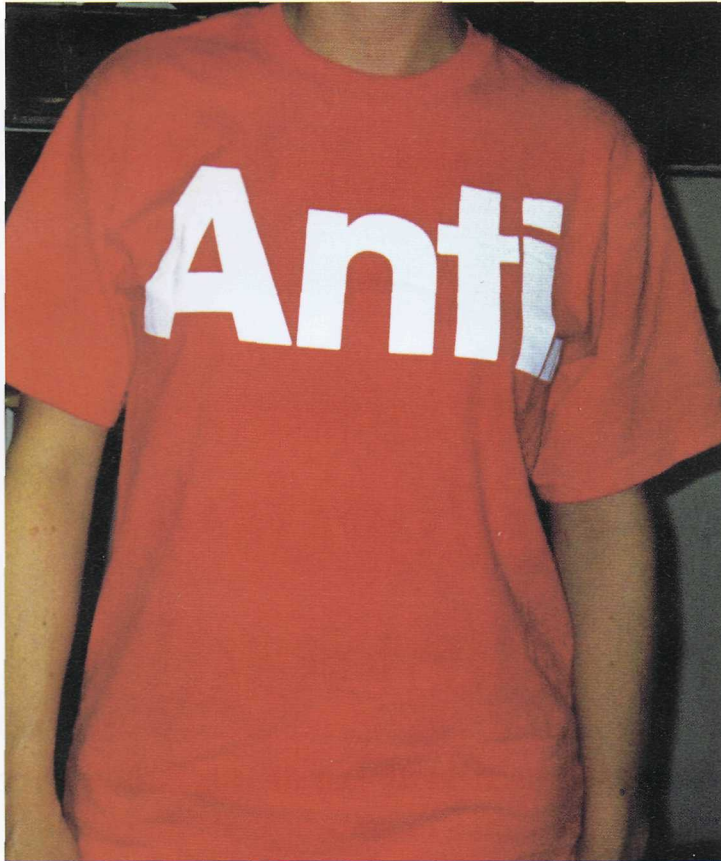
Stijl

Wanneer we als grafisch ontwerpers roepen om 'Een politieke praktijk!', dan overschatten we onszelf en ons vakgebied enorm. Ten eerste is er de breedte van het vak ontwerpen en de mechanismen via welke in dit vak nieuwe inzichten doordringen. Helaas is grafisch ontwerpen ondanks zijn bubblegumachtige vluchtigheid niet in staat, dagelijks zijn uitgangspunten te herzien, omdat er contractuele afspraken bestaan met opdrachtgevers omtrent welke inzichten wanneer mogen worden toegelaten. Gemiddeld gaat elke paar jaar het deurtje open en mag er een maatschappelijk inzicht naar binnen. Hierop wordt vervolgens door de pleitbezorgers en hun studenten een Stijl gebouwd.

Deze stijl dijt uit, niet alleen in de hoogte maar ook in de breedte. In Nederland heet het niveau van design zeer hoog te zijn, maar feitelijk gaat het om een hoog gemiddelde. Piet Schreuders portretteerde al eens op hilarische manier de vormgevers die zich presenteren in BNO-boeken. Waren dat in de jaren '70 epigonen van een Total Design-achtige mix tussen efficiency en proces (logo's worden niet gemaakt maar 'ontwikkeld'), tegenwoordig is het neo- en semi-hip, retro-sober en frivolous verantwoord, beschaafd decoratief en vooral

verantwoord en toch doelloos bezig te zijn. Waarom? De inhoud is absoluut en voor altijd de inhoud niet meer.

De grondregels van ons vak zijn gebouwd op de presentatie van een perfecte inhoud met beperkte technische middelen. De tekst is van Homerus. Deze wordt gezet in een fabriek met behulp van een bak loden letters naar aanwijzingen van een 'vakman'; de klassieke typografie was geboren. Tegenwoordig is het iets anders: de opdrachtgever, de wereld, de kunst- en literatuurgeschiedenis zijn geen criteria meer voor wel of

Rebellie anno 2002: 'Anti'-shirt van Experimental Jetset. Tegen, maar waartegen is nog niet bekend. Overigens vinden de ontwerpers dit zelf niet: 'Het shirt maakt deel uit van een serie waarin archetypische t-shirts (band-, slogan-, en logoshirts) worden geabstraheerd. Deze abstrahering is voor ons een duidelijke politieke en sociale stellingname. Door voorwerpen naar zichzelf te laten refereren proberen we de fysieke dimensies van objecten te benadrukken. Hiermee nemen we juist bewust afstand van de huidige beeldcultuur waarin wordt gestreefd naar dematerialisatie, fragmentatie en vervreemding.'

erg flex – iedere denkbare 'toon en stijl' is beschikbaar maar altijd weer met diezelfde afstandelijkheid van officieel design. De ontwerper als de deugdzaam werkende 'family man' die als het even kan tussen negen en vijf vorm geeft aan uw naamsveranderend instituut, dansvoorstelling of politieke partij (denk niet dat de ontwerper van verkiezings-affiches in politiek is geïnteresseerd). De designer beoefent zijn vak zonder doel, echter ook zonder dat er nog langer een conflict is tussen 'vorm' en 'inhoud'. Het is heel goed mogelijk inhoudelijk

niet gepubliceerd 'mogen worden' – er is alleen maar een oneindige veelheid aan uitingen, en het ligt voor de hand te denken dat ontwerp'wetten' gebaseerd op schaarste hierin niet meer voldoen. De tekst van de prospectus is niet van Homerus, maar van de hand van de vervanger van de communicatiemedewerker, die met zwangerschapsverlof is met medeneming van haar overigens geringe schrijftalent. De ontwerper kan deze tekst in welke vorm dan ook gieten, daar gaat het niet om. Het schetsontwerp wordt naar de opdrachtgever opgestuurd,

en ja, deze is in grote lijnen tevreden. Met nog wat kleine aanpassingen kan de prospectus gepubliceerd worden. Ontwerpers hebben zichzelf jarenlang de schuld gegeven van dit steeds maar in omvang toenemende informatieoverschot. Veelheid en vorm waren 'fout', het gebrek aan inhoud was 'fout'. Niet de schrijver was de schuld (de opdrachtgever valt, ook om financiële redenen, nooit iets te verwijten), maar de 'vormmaker', die de goede bedoelingen van de zender zou perverteren. Toch maar doen of het Homerus is of James Joyce, zodat de lezer zelf kan oordelen. 'Erg inhoudelijke ontwerper', oordeelt de opdrachtgever dan; ook woorden als 'terughoudendheid' en 'verzorging' vallen.

In 2002 is de ontwerpwereld net zo problematisch als de zorgsector, ook al bestaat er geen gebrek aan personeel. Er zijn een paar dingen die moeten worden opgelost wil de geëngageerde ontwerper herboren kunnen worden. Ten eerste: niets meer maken waar ook maar iemand op zit te wachten. Verplicht afkicken zou je het kunnen noemen, niet van 'slechte' vormgeving, maar van de veel te korte incubatietijd die er bestaat tussen gedachte en daad. Daar zijn ook scholen voor – de promotionele tekst van de Jan van Eyck Akademie oogde een jaar of zeven geleden als het reglement van een kunstacademie in Goelag-stijl. Tegelijk als ik dit zeg, weet ik dat het niet kan. Stoppen met ontwerpen kan altijd nog als er geen oplossing meer is, of geen opdracht. Ten tweede: probeer nieuwe definities te vinden voor het verdwenen collectief; dat zou al heel wat zijn. Het 'politieke potentieel' van een maatschappij komt alleen tot uiting wanneer er een 'massa' wordt gevormd. In de welvaartsstaat is het juist het verdwijnen van het collectief in een 'tv-ruis' van deelbelangen, van individuele Utopia's, van de koopgoot en Shoebaloo, dat de slogan 'De maatschappij, dat ben jij' deed ontstaan bij een overheids campagne voor het elkaar helpen oversteken. Deze slogan drukt op paradoxale wijze juist de gevangenis uit, waarin ook de ontwerper gedetineerd is. De ontwerper fabriceert niet meer de bakens, de tekens, de monolieten waar de massa zich naar richt, maar verdienstelijke damsteentjes waarvan het doel is, op gelijkspel uit te komen – een gelijkspel tussen individuele gebruikers, tussen gebruiker en ontwerp of een gelijkspel tussen ontwerper en opdrachtgever. Gelijkspel betekent in het Nederlandse grafisch ontwerp: 'allebei gewonnen'. •